

ІЛЬЧЕНКО І. В.,
аспірант кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.42

ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОРУШЕННЯМ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття присвячена дослідженню застосування способів захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань. Проаналізовано основні наукові дослідження, присвячені способам захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань, які проводилися в межах вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, а також чинне законодавство України з цього питання. Зроблено висновок про те, що виконання договірних зобов'язань, на практиці часто супроводжується існуванням допоміжних (додаткових) зобов'язань, які мають на меті стимулювання боржника до точного і неухильного виконання зобов'язання, а також запобігання або зменшення негативних наслідків, що можуть настати у разі його порушення. Автор пропонує вдосконалити окремі положення чинного законодавства України, які стосуються нормативного регулювання окремих способів захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань.

Ключові слова: договір, додаткові зобов'язання, неустойка, штраф, пеня, порука, притримання, обов'язок, кредитор, боржник.

Статья посвящена исследованию применения средств защиты в связи с нарушением договорных обязательств. Проанализированы основные научные исследования, посвященные средствам защиты в связи с нарушением договорных обязательств, которые проводились в рамках отечественной и зарубежной юридической науки, а также действующее законодательство Украины по этому вопросу. Сделан вывод о том, что выполнение договорных обязательств на практике часто сопровождается существованием вспомогательных (дополнительных) обязательств, которые имеют целью стимулирование должника к точному и неуклонному исполнению обязательства, а также предотвращение или уменьшение отрицательных последствий, которые могут наступить в случае его нарушения. Автор предлагает усовершенствовать отдельные положения действующего законодательства Украины, касающиеся нормативного регулирования отдельных средств защиты в связи с нарушением договорных обязательств.

Ключевые слова: договор, дополнительные обязательства, неустойка, штраф, пеня, поручительство, удержание, долг, кредитор, должник.

The article investigates the use of remedies for breach of contractual obligations. The basic scientific research on remedies in breach of contractual obligations which were carried out within the domestic and foreign legal science and current legislation of Ukraine on this issue. It is concluded that the contractual obligations, in practice, often accompanied by the existence of ancillary (additional) obligations that are intended to stimulate the debtor to accurate and strict fulfillment of the obligation and to prevent or reduce the negative consequences may occur in case of violation. The author proposes to improve certain provisions of the current legislation of Ukraine concerning the regulation of certain remedies for breach of contractual obligations.

Key words: contract, additional obligations, penalties, fines, penalties, surety, obligation, creditor, debtor.

Вступ. Актуальність дослідження обумовлена тим, що своєчасне і належне виконання взятих на себе договірних зобов'язань є одним з основних принципів договірного права. Його порушення не тільки негативно позначається на відносинах між контрагентами, а й зачіпає інших осіб, які в тій чи іншій мірі пов'язані з ними та виконанням відповідних договірних зобов'язань. Таким чином, порушення договірних зобов'язань як явище загрожує стабільності цивільно-правового обороту в цілому. Саме ця обставина обумовлює актуальність визначеної тематики, а зокрема змісту і конкретних заходів цивільно-правової відповідальності за прострочення виконання договірного зобов'язання.

Проблематика, пов'язана із виконанням договірних зобов'язань, була і є предметом багатьох фундаментальних досліджень. Так, дослідженню проблематики виконання договірних зобов'язань присвячені праці М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, Ю.Г. Басіна, В.А. Белова, М.І. Брагінського, Т.В. Боднар, В.В. Вітрянського, Ф.І. Гавзе, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, А.Г. Діденка, А.С. Довгерта, О.С. Іоффе, В.І. Кисіля, А.С. Комарова, М.І. Краснова, З.І. Крилової, Н.С. Кузнєцової, М.І. Кулагіна, Л.А. Лунца, В.В. Луця, К.С. Мая, Д.І. Мейєра, О.О. Мережка, С.В. Михайлова, Л.О. Новосолової, К.П. Победоносцева, Й.О. Покровського, Р. Саватсьє, Ч. Санфіліппо, С.В. Сарбаша, В.І. Синайського, М.М. Сібільова, М.К. Сулейменова, Є.О. Суханова, В.С. Толстого, Р.О. Халфіної, Л.О. Чеговадзе, Б.Б. Черпахіна, Я. Шаппа, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, В.Ф. Яковлевої та інших.

Постановка завдання. Метою статті є визначення способів захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань та їх застосування.

Результати дослідження. Варто відзначити те, що відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також на захист своїх інтересів, які не суперечать загальним засадам цивільного законодавства [1].

До основних способів забезпечення належного виконання зобов'язань ЦК України відносить такі види забезпечення виконання зобов'язань, як: неустойка, порука, гарантія, завдаток та притримання. Розглянемо окремі аспекти засобів забезпечення належного виконання зобов'язань.

Як вірно зазначає у своєму дисертаційному дослідженні Т.В. Боднар, виконання договірних зобов'язань часто супроводжується існуванням допоміжних (додаткових) зобов'язань, які мають на меті стимулювання боржника до точного і неухильного виконання зобов'язання, а також запобігання або зменшення негативних наслідків, що можуть настати у разі його порушення [2, с. 368].

Таке допоміжне зобов'язання, як вірно зазначає вчений, має специфічні, притаманні лише йому ознаки. До них належать такі:

– підставою (юридичним фактом) здійснення суб'єктивних прав і виконання суб'єктивних зобов'язань у забезпечувальних зобов'язаннях є, крім правової норми, порушення основного забезпечуваного зобов'язання боржником (винятком є завдаток, що застосовується також і в разі порушення зобов'язання з вини кредитора);

– забезпечувальні зобов'язання – це односторонні зобов'язання, в яких на стороні кредитора існує право вимоги, а на стороні боржника – певний зобов'язок, обумовлений змістом конкретного забезпечувального зобов'язання;

– на відміну від основних договірних зобов'язань, суб'єктами виконання яких за загальним правилом є сторони договору, сторони забезпечувальних зобов'язань, а відтак, і суб'єкти їх виконання, залежно від способу забезпечення або завжди співпадають зі сторонами основного зобов'язання (неустойка, завдаток, застава, притримання), або, навпаки, ніколи з ними не співпадають (гарантія, порука, застава майна майновим поручителем).

Відповідно до ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенєю) є грошова сума або інше майно, що боржник повинен передати кредиторі у разі порушення ним (боржником) зобов'язання.

Аналізуючи цю норму, можна сказати, що неустойкою є як штраф, так і пеня, які досить широко застосовуються на практиці.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Отже, є два основні види неустойки: грошова (штраф і пеня) та майнова. Результат аналізу договірної та судової практики свідчить про те, що найбільш поширеними видами неустойки є штраф і пеня, які з урахуванням змісту ч. 2 і ч. 3 ст. 549 ЦК України визначаються і стягуються винятково у вигляді грошових сум, які боржник зобов'язаний сплатити в разі порушення свого зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, а пеня нараховується за кожен день прострочення виконання грошового зобов'язання.

Отже, враховуючи положення п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України про застосування позовної давності, зазначаємо, що в один рік до вимог про стягнення неустойки кредитор може стягнути пеню лише за один рік.

Проте, на нашу думку, немає ніяких законодавчих перешкод для повторного стягнення пені, якщо після ухвалення відповідного судового рішення зобов'язання продовжує існувати і боржник його не виконує. Водночас така заборона є також в господарських правовідносинах, оскільки ч. 6 ст. 232 Господарського кодексу України передбачає, що нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано [3].

Наступним видом забезпечення виконання зобов'язань законодавець визначає поруку. Відповідно до ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором за виконання ним свого обов'язку. Таким чином, поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Оскільки порука є видом забезпечення виконання зобов'язань і при цьому водночас сама має зобов'язальний, договірний характер, на правовідносини поруки поширюються загальні положення про зобов'язання та про договори.

На практиці є випадки оспорювання договору поруки на тій підставі, що особа, яка є поручителем за відповідним цивільним договором, не підписувала і навіть не знала про його існування, доки фінансова установа не звернулася до неї з вимогою про виконання боргового зобов'язання боржника. Вирішуючи спори, суди визнають такі договори або недійсними, або нікчемними, а іноді – неукладеними.

При розгляді справ цієї категорії необхідно звернути увагу на те, що відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. При цьому у випадках, встановлених ЦК України, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Крім того, ч. 3 ст. 215 ЦК України передбачено, що якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. У ч. 1 цієї ж статті зазначено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною вимог, які встановлені ч. 1, ч. 2, ч. 3, ч. 5 та ч. 6 ст. 203 ЦК України. Так, наприклад, у справах про визнання договору поруки недійсним на підставі ст. 230 ЦК України позивачі зазвичай заявляють, що боржником та (або) працівниками банківських установ під час укладення кредитного договору замовчувались або неправдиво повідомлялись відомості, які, на думку позивачів, мали істотний вплив на їх волевиявлення при укладенні договорів поруки.

Цікавою в цьому випадку є судова практика. Так, наприклад, рішенням Апеляційного суду Вінницької області від 5 вересня 2012 р. скасовано рішення Ленінського районного суду м. Вінниці від 23 травня 2012 р. про відмову в задоволенні позову Н. до Г., ПАТ «Державний ощадний банк України» про визнання договору поруки недійсним та ухвалено нове рішення, яким позов задоволено. Підставою для звернення до суду Н. стало те, що між від-

повідачами було укладено кредитний договір. На забезпечення виконання цього договору між позивачем, банком та Г. був укладений договір поруки. Оскільки під час підписання цього договору Г. надав позивачеві сфальсифіковану довідку про заробітну плату і таким чином увів в оману стосовно своєї спроможності сплачувати кредит, у зв'язку з чим позивач вимагав визнати недійсним укладений договір поруки.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції виходив із того, що договір поруки підписано особисто позивачем, при його підписанні він розумів його зміст та значення своїх дій. Оскільки позивач не є стороною договору поруки, а стороною у зобов'язанні, забезпеченому порукою, то застосування ст. 230 ЦК України є неможливим, оскільки за цією статтею одна зі сторін правочину може ввести в оману іншу.

З такими висновками суд апеляційної інстанції не погодився, вказавши, що ч. 1 ст. 230 ЦК України передбачено, що якщо одна зі сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення (ч. 1 ст. 229 ЦК України), то такий правочин визнається судом недійсним. Обман має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування.

З матеріалів справи видно, що при укладенні кредитного договору та договору поруки боржник Г. увів в оману кредитора та поручителя щодо своєї платоспроможності, надавши підроблену довідку про заробітну плату. При цьому представник банку визнала, що за наявності достовірної інформації про майновий стан Г. кредиту він би не отримав, а Н. наполягав на тому, що договору поруки за таких умов не підписав би.

Оскільки Г. навмисно увів в оману позивача та банк щодо обставин, які мають істотне значення і могли перешкодити вчиненню договору поруки, рішення суду першої інстанції обґрунтовано скасовано [4].

У разі непідписання договору особою, зазначеною в ньому як сторона за умови підтвердження цього факту належними доказами, при встановленні, що нею не вчинялись дії, спрямовані на виникнення відповідних правовідносин, такий договір за позовом цієї особи може бути визнаний недійсним у зв'язку з невідповідністю його до вимог ч. 3 і ч. 5 ст. 203 ЦК України, а саме: волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

На нашу думку, застосування поруки як забезпечення є не таким актуальним, як застосування неустойки чи застави, оскільки вона є не такою діючою. Також можна сказати що неустойка є більш широко застосованою на сьогоднішній день і, відповідно, більш діючою. Також оскільки поручитель має право на оплату своїх послуг, наданих ним відповідно до ст. 559 ЦК України, то з боржника ще додатково може бути стягнена грошова сума за оплату послуг, що ставить боржника у ще більш не вигідне становище.

Наступним видом забезпечення виконання зобов'язання є притримання. Відповідно до ст. 594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Специфіка цього способу забезпечення виконання зобов'язання полягає у тому, що він є єдиним способом забезпечення виконання зобов'язань, який виникає безпосередньо із закону.

Тобто для реалізації притримання кредитор не потрібно, щоб можливість притримання була передбачена договором. Хоча, на нашу думку, було б більш ефективним закріплення того, що притримання може застосовуватися, якщо договором не передбачено інше, як це зазначено у Цивільному кодексу Російської Федерації та у Цивільному кодексі Білорусі [5; 6].

При цьому необхідно звернути увагу на те, що кредитор, який притримує річ, відповідає за її втрату, псування, або пошкодження, і не має права користуватися нею, оскільки вона є предметом притримання і належить на праві власності іншій особі.

Предметом притримання є річ. Згідно зі ст. 379 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, в тому числі гроші

та цінні папери, інше майно. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що не можуть бути предметом притримання майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші об'єкти цивільних прав.

Отже, підставою виникнення права притримання є невиконання боржником у строк зобов'язання: а) щодо оплати речі; б) щодо відшкодування кредитором пов'язаних з річчю витрат та інших збитків; в) щодо інших вимог кредитора.

Характеризуючи притримання, варто звернути увагу на те, що за своєю суттю притримання – це встановлений законом засіб забезпечення виконання зобов'язань кредитора, підставою виникнення якого є невиконання боржником у строк зобов'язання.

Притримання як засіб забезпечення виконання зобов'язання стимулює боржника до виконання своїх обов'язків досить ефективно, оскільки задоволення інтересів боржника безпосередньо залежить від виконання останнім своїх обов'язків перед кредитором.

Вимоги кредитора у разі невиконання боржником зобов'язання задовольняються за рахунок речі, яка притримувалася, в повному обсязі.

Притримання може забезпечувати виконання боржником як зобов'язання щодо оплати утримуваної речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків, так і будь-яких інших вимог кредитора.

Чинне законодавство України фактично не містить обмежень ні щодо виду та характеру зобов'язань, виконання яких може забезпечуватися притриманням, ні щодо категорій учасників цивільних правовідносин, які мають право застосувати цей забезпечувальний засіб.

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) Виконання договірних зобов'язань на практиці часто супроводжується існуванням допоміжних (додаткових) зобов'язань, які мають на меті стимулювання боржника до точного і неухильного виконання зобов'язання, а також запобігання або зменшення негативних наслідків, що можуть настати у разі його порушення.

2) Чинне законодавство України надає контрагентам широкий вибір допоміжних (додаткових) зобов'язань, які вони можуть використати, виходячи із власних потреб та інтересів. До них належать: неустойка, порука, гарантія, завдаток та притримання.

3) На наш погляд, окремі з видів допоміжних зобов'язань потребують конкретизації на законодавчому рівні. Так, наприклад, щодо притримання як способу забезпечення виконання зобов'язання доречно було б закріпити правило про те, що притримання може застосовуватися, якщо договором не передбачено інше, як це зазначено у Цивільному кодексі Російської Федерації та у Цивільному кодексі Білорусі.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40/44. – Ст. 356.
2. Боднар Т.В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук / Т.В. Боднар. – К., 2005. – 441 с.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 144.
4. Рішення Апеляційного суду Вінницької області від 5 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/119055erhovniy_sud_proanalizuvav_praktiku_zastosuvannya_norm_scho.html.
5. Гражданский кодекс Российской Федерации. Части первая и вторая (с алфавитно-предметным указателем). – М. : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 560 с.
6. Гражданский кодекс Республики Беларусь / научн. ред. и предисловие докт. юрид. наук, проф., Заслуженного юриста РБ В.Ф. Чигира. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 1059 с.
7. Келимов Д.Г. Удержание как новый способ обеспечения кредиторов / Д.Г. Келимов // Банковский вестник. – 2002. – № 7. – С. 12–15.

8. Беяневич О.А. Господарський договір та способи його укладання : [навч. посібник] / О.А. Беяневич. – К. : Наукова думка, 2002. – 279 с.
9. Беяневич О.А. Принцип свободи договору за Цивільним та Господарським кодексами України / О.А. Беяневич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 61. – С. 64–68.

МЕЛЬНИК Я. Я.,

кандидат юридичних наук, докторант
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

УДК 347.9

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ РЕЖИМУ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена з'ясуванню методологічних питань формування системи цивільних процесуальних інститутів, які за своєю сутністю покликані забезпечувати правове регулювання режиму цивільної процесуальної безпеки. На підставі проведеного аналізу традиційних інститутів цивільного процесу з'ясовується що їх мета полягає й у додатковому завданні – сприяти реалізації права на безпеку в цивільному судочинстві чи регулювати її. Відстежується й взаємозв'язок охоронних та регулятивних норм із формуванням системи інститутів процесуальної безпеки. На підставі цього пропонується розділяти такі інститути на дві великі групи: за метою забезпечення права на безпеку (регулятивні та охоронні) і за порядком та способом забезпечення права на безпеку (присікальні, обмежувальні, заохочувальні та обтяжувальні).

Ключові слова: система цивільного процесуального права, режим цивільної процесуальної безпеки, цивільне процесуальне право, регулятивні та охоронні інститути права, цивільний процес.

Стаття посвящена выяснению методологических вопросов формирования системы гражданских процессуальных институтов, которые по своей сути должны обеспечивать правовое регулирование режима гражданской процессуальной безопасности. На основе проведенного анализа традиционных институтов гражданского процесса выясняется, что их цель заключается и в дополнительном задании – содействовать реализации права на безопасность в гражданском судопроизводстве или содействовать ей. Выделяется взаимосвязь охранных и регулятивных норм с формированием системы институтов гражданской безопасности. На основании этого предлагается разделять такие институты на две большие группы: по цели обеспечения права на безопасность (регулятивные и охранные) и по порядку и способу обеспечения права на безопасность (пресекающие, ограничительные, поощряющие и обтягивающие).

Ключевые слова: система гражданского процессуального права, режим гражданской процессуальной безопасности, гражданское процессуальное право, регулятивные и охранные институты права, гражданский процесс.

